

sayısının artmasında etkili olmuştur. XVIII. yüzyılın sonlarında ve XIX. yüzyılın başlarında İstanbul'da kurulan kütüphanelerde hâfız-ı kütüb sayısının dördü geçmediği, Anadolu'da kurulan müstakil kütüphanelerde ise genellikle iki veya üç olduğu görülmektedir. Birden fazla hâfız-ı kütübün görevlendirildiği kütüphanelerde hâfız-ı kütübler "hâfız-ı kütüb-i evvel, hâfız-ı kütüb-i sâni, hâfız-ı kütüb-i sâlis" şeklinde derecelendirilmiştir. Hâfız-ı kütüb-i evvele "baş hâfız-ı kütüb" de denilmektedir.

Vakıf teşkilâtında, vakıf görevlilerinin üzerlerinde bulunan vazifeleri ve karşılığında aldıkları ücretleri başka bir kimseye devretmeleri yaygın bir usuldü. "Ferâğ" ve "kasr-ı yed" denilen bu tür devirlerde kadının da izni aranmaktaydı. Bazı tayin kayıtlarından bu şekildeki görev devrinin bir süre kütüphanelerde de uygulandığı anlaşılmaktadır. Ancak hâfız-ı kütüblük gibi belirli vasıflara sahip olmayı gerektiren bir hizmetin bu yolla yapılan devirlerle ehil olmayan kimselerin ellerine geçmesi, XVIII. yüzyılda bazı kütüphane kurucularının vakfiyelerine hâfız-ı kütüblerin ferâğ ve kasr-ı yed yoluyla vazifelerini başkalarına devredemeyceklerine dair şartlar koymalarına yol açmıştır. Buna teşebbüs edecek hâfız-ı kütüblerin görevine son verileceği de ayrıca bu vakfiyelerde belirtilmiştir.

Arşiv kayıtlarından anlaşıldığına göre vakıf kuruluşlarında, ölen kimsenin vazifesinin küçük yaşta da olsa oğluna verilmesi şeklindeki uygulama Osmanlı Devleti'nde bir örf haline gelmiş, kütüphanelerde de bu usule göre tayinler yapılmıştır. Kütüphaneler için kötü sonuçlar doğurabilecek olan bu uygulama vakıf teşkilâtı içinde köklü bir geleneğe sahip olduğundan kaldırılmamış, ancak XVIII.

yüzyılda kurulan büyük kütüphanelerin vakfiyelerinde bazı şartlara bağlı olarak uygulanabileceği belirtilmiştir. Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi vakfiyesinde bulunan bazı kayıtlar bu sistemin uygulamada ortaya çıkardığı mahzurlara işaret etmekte ve görevin ehline verilmesi şart koşulmaktadır.

Osmanlı vakıf kütüphanelerinde "hâfız-ı kütüb yamağı" diye adlandırılan yardımcı bir görevlinin bulunduğu görülmektedir. Bu kadroya sadece birkaç kütüphanede rastlanır. Yamağın ilk örneğine Kanûnî Sultan Süleyman devrinde Ferruh Kethüdâ'nın Balat'ta kendi adıyla anılan camisinde kurduğu kütüphanede rastlanmaktadır. Ferruh Kethüdâ, 973 (1565-66) tarihli vakfiyesinde hâfız-ı kütübe yardımcı olacak kişiye günlük 2 akçe ücret verileceğini belirtmiştir. Râgıb Paşa Kütüphanesi'nin kuruluşuna kadar diğer kütüphanelerde yamak görevlendirildiğine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Râgıb Paşa 1176 (1762) tarihli vakfiyesinde hâfız-ı kütüb yamağının bu göreve ehil ve kabiliyetli olmasını şart koşar; ayrıca hâfız-ı kütüblere yardım etmesi, kitapları okuyuculara alıp vermede dikkatli bulunması gerektiğini işaret eder. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde de Râgıb Paşa Kütüphanesi'nde olduğu gibi iki yamak görevlendirilmiştir. Râgıb Paşa Kütüphanesi'ndeki yamakların günlük ücreti 15'er akçe, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde görevli yamakların ücreti ise 10'er akçedir. Konya'daki Yûsuf Ağa Kütüphanesi'nde görevlendirilen iki yamağa 50'şer akçe gibi oldukça yüksek bir ücret tayin edilmiş ve yamaklık görevi birinci yamaklık ve ikinci yamaklık olarak derecelendirilmiştir. Âşir Efendi Kütüphanesi'nde ise bu görevin adı "mülâzım-ı hâfız-ı kütüb" olarak değiştirilmiştir

ve birinci mülâzıma günlük 35, ikincisine de 30 akçe ücret tayin edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, s. 153-182 (ayrıca bu eserde söz konusu bölümde zikredilen kaynaklar).

İSMAİL E. ERÜNSAL

HÂFİZ OSMAN

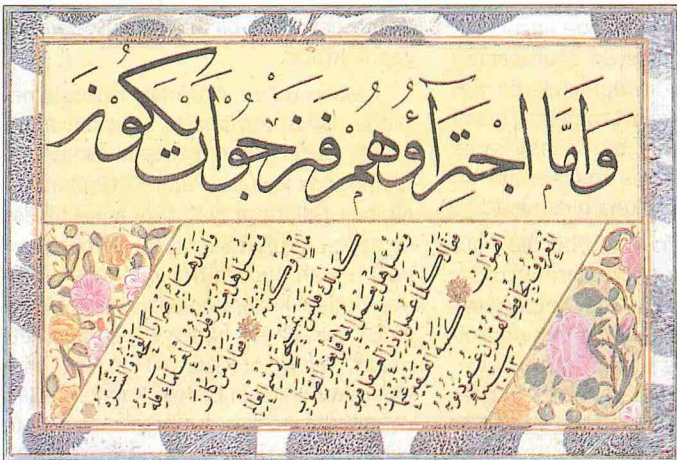
(ö. 1110/1698)

Aklâm-ı sittede devir açan
Türk hattatı.

1052'de (1642) İstanbul'da doğdu. Babası Haseki Sultan Camii müezzini Ali Efendi'dir. Küçük yaşta hâfız oldu. Bu unvan âdeti onun ilk ismi gibi kabul edildi ve Hâfız Osman adıyla tanındı. Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa'nın dairesinde tahsil ve terbiye görürken hat sanatına ilgi duydu. İlk hocası Derviş (Büyük) Ali'nin, yaşlılığından dolayı kendisiyle gerektiği gibi meşgul olamayınca, onu yetiştirdiği hattatların en seçkini sayılan Suyolcuza'de Mustafa Eyyûbî'ye göndermeye râzı olduğu rivayet edilir. Karlı bir kış günü Haseki'den Eyüp semtine kadar yalın ayak yürüyerek derse gidişi, Suyolcuza'de'nin kendisine duyduğu sevgi ve takdiri daha da arttırdı. On sekiz yaşında icâzet aldı.

Gençlik döneminde Derviş Ali yolunda yazdığı görülen Hâfız Osman, Şeyh Hamdullah üslûbunu öğrenmek üzere, bu üslûbu o devirde en mükemmel şekliyle bilen Nefeszâde Seyyid İsmâil Efendi'ye elifbâ meşkinden başlayıp yeniden öğrenci oldu. Bu onun, aklâm-ı sitte'de yıllar sonra gerçekleştireceği hamlenin ancak Şeyh Hamdullah mektebinde kaynak bulabileceğini sanat hayatının daha ilk devresinde idrak ettiğini göstermektedir. Daha sonra Şeyh Hamdullah'ın eserlerini incelemeye başladı. Onun sarayda bulunan mushafını takliden yazarak bu yolda melesini arttırdı (taklit, hat sanatında bir hattatın kendi sanat kimliğini bir tarafa bırakıp bir başka hat üstadının eserini aynen yazabilme hünere olup makbul bir davranış kabul edilir).

Hâfız Osman 1083'te (1672) Mısır'a, 1087'de (1677) hac için Hicaz'a, birçok defa da Edirne ve Bursa'ya gitti. İstanbul dışında yazdığı yazılara imza atarken bulunduğu yeri mutlaka belirtmesi gittiği yerlerin tesbitini kolaylaştırmaktadır. 1106'da (1695) Sultan II. Mustafa'ya hüsn-i hat muallimi tayin edildi ve kendisine Filibe (veya Diyarbekir) mansıbı, daha sonra da arpalığı verildi. Şehzadeliği

Hâfız
Osman
hattıyla
sülûs,
nesih kıta
(İÜ Ktp.,
AY, nr. 6477)

Hâfız
Osman'ın
Koca Mustafa
Paşa Camii
(Sünbül Efendi
Dergâhı)
hazîresindeki
mezar taşı
kitâbesi -
Kocamustafapaşa /
İstanbul

sırasında III. Ahmed'e de hat hocalığı yaptı. Yazmak istediği ibareyi önce Hâfız Osman'a yazdırıp sonra buna bakarak benzetmeye çalışan III. Mustafa, kendisine meşk hazırlarken hocasının yanına oturup mürekkep hokkasını elinde tutarak "hünkârî tâzim"de bulunurdu. Derişmeşrep bir şahsiyet olan Hâfız Osman'ın, "Artık bir Hâfız Osman Efendi yetişmez" diyerek kendisine hayranlığını belirten sultana, "Efendimiz gibi hocasına hokka tutan padişahlar geldikçe daha çok Hâfız Osman'lar yetişir hünkârım" cevabını verdiği rivayet edilir.

Hâfız Osman ölümünden üç dört yıl önce felç geçirmiş, ancak uygulanan tedaviyle hastalığı hafif atlattığından yazılarında bir gerileme görülmemiştir. Sünbülüyye tarikatı şeyhi Seyyid Alâeddin Efendi'ye intisap etmiş olan Hâfız Osman (Müstakimzâde, s. 302), Kocamustafapaşa Sancaktar mahallesindeki evinde 29 Cemâziyelevvel 1110 (3 Aralık 1698) tarihinde vefat etmiş, Sünbül Efendi Dergâhı hazîresine defnedilmiştir. Mezarının celi-sülûs kitâbesini, "Hüsn-i hattı biz bildik Osman Efendimiz yazdı" sözleriyle onun takdîrkârı olan meslektaş Aşkâpılı İsmâil Efendi yazmıştır.

Sanatının kemale erdiği devrede bile Şeyh Hamdullah'ı taklit ettiği yazılarının altına kendi imzasını koyarak ona verdiği kıymeti gösteren Hâfız Osman, aklâm-ı sittede en güzeli aramakla geçen yıllardan sonra kendi üslûbunu 1090'dan (1679) itibaren bulmuştur. Şeyh Hamdullah'ın, Yâkût el-Müsta'sımî'nin eserlerinde gördüğü güzellikleri yorumlayıp şahsî üslûbunu elde etmesi gibi Hâfız Osman da aynı yorumu Şeyh Hamdullah'ın yazılarında yapmış ve Osmanlı hat sanatı böylece süzülüp arınmaya doğru gitmiştir. Hâfız Osman'ın üslûbu önceleri tenkide uğrayıp bazan da kiskanılmakla beraber kısa zamanda kendini kabul ettirerek Şeyh Hamdullah'ın üslûbunu unuttur-

muştur. 1100'den (1689) itibaren nesih hattında harfleri daha da küçültten Hâfız Osman'ın en beğenilen dönemi 1679-1689 arasındaki on yıldır.

Kırk yıl süren sanat hayatında devamlı olarak eser veren Hâfız Osman'ın, melekisini kaybetmemek için aylarca süren hac yolculuğunda bile kalemi elinden bırakmadığı, bu seyahati esnasında muhtelif menzillerde yazdığı günümüze ulaşan karalama veya cüz örneklerinden anlaşılmaktadır (meselâ bk. TSMK, Hazine, nr. 2288; Emanet Hazinesi, nr. 331). Kaynaklarda şiirle uğraştığına dair bir bilgi yoktur. Ancak yazılarının sonuna koyduğu ferâğ kayıtlarının ekseriya secili oluşu dikkat çekicidir.

Hâfız Osman, 1069'dan (1659) ömrünün sonuna kadar yirmi beş mushaf yazmıştır. Bunlardan 1094 (1683) (İÜ Ktp., AY, nr. 6549) ve 1097 (1686) (TİEM, nr. 405) tarihli olanları ilk akla gelenlerdir. Fâzıl Ahmed Paşa için 1086 (1675) yılında yazdığı, bugün nerede olduğu bilinmeyen onuncu mushafının karşılığında kendisine 350 kuruş gibi o zamana göre büyük bir meblağ hediye edilmiştir. 1097 tarihli mushaf 1298'de (1881) Sultan II. Abdülhamid'in emriyle matbaacı Osman Bey tarafından bastırılarak bütün İslâm âlemine dağıtılmış, ayrıca birkaç mushafı daha basılmıştır. Aklâm-ı sitte ile kaleme aldığı birçok en'âm, cüz, kıta ve murakkâ bulunmaktadır. Bazı kıtalarında ve bilinen iki kitâbesindeki celi-sülûs hattı (Üsküdar Doğancılar'daki Şehid Süleyman Paşa Camii Çeşmesi ve Karacaahmet Tunusbağı Kabristanı'nda Siyavuş Paşa'nın mezarı) diğer yazılarıyla karşılaştırılacak seviyede değildir. Ancak celi-sülûste inkılâp yapan Mustafa Râkım bu başarıyı Hâfız Osman'ın sülûs hattından aldığı ilhamla gerçekleştirmiştir. Bugünkü bilgilere göre hilye-i saâdeti geliştirerek levha halinde yazan, Türkçe meâlli ilk hilyeyi tertipleyen, *Delâ'ilü'l-hayrât* metnini hüsn-i hattıyla sanat eseri haline dönüştürüp kitaplaştıran da Hâfız Osman'dır.

Pazar günleri yoksul çocuklara, çarşamba günleri de varlıklı aile çocuklarına madî karşılık beklemeksizin evinde hüsn-i hat öğreten Hâfız Osman bu husustaki titizliğiyle de tanınır. Ders bittikten sonra Cerrahpaşa Hamamı yakınında karşılaştığı bir talebesi gecikme sebebini kendisine anlatınca yol kenarında oturup dersi tekrarladığı rivayet edilir. Hâfız Osman'ın güreş seyrinden de çok zevk aldığı bilinmektedir (Müstakimzâde, s. 172-173). Yetiştirdiği hattatlardan elli kadarının adı tesbit edilmiştir. Rodosîzâde Abdullah, Yûsuf Rûmî, İmam Derviş Ali, Derviş Mehmed Kevkeb, Yedikuleli Seyyid Abdullah, Hasan Üsküdarî, Kürtzâde Bursalı İbrâhim ve Bursalı Mehmed efendiler bunların en başta gelenleridir. Hat silsilesi bu öğrencileri yoluyla iki ayrı koldan zamanımıza kadar intikal etmiştir ki hat sanatında bu mazhariyete ermiş başka bir isim gösterilemez.

Hâfız Osman'ın sülûs-nesih ve rikâ' nevilerinde açtığı, daha sonra gelen hattatların ekledikleri güzelliklerle gelişen çığır günümüzde de etkisini sürdürmektedir. Bu sebeple eserleri gün geçtikçe kıymetlenmektedir.

Hâfız Osman hattıyla sülûs, nesih bir kıta (İÜ Ktp., AY, nr. 6479)

BİBLİYOGRAFYA :

Suyolcuzâde, *Devhatü'l-küttâb*, s. 36-37; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 172-173, 301-305; Habîb, *Hat ve Hattâtân*, İstanbul 1305, s. 121-123; Cl. Huart, *Les calligraphes et les miniaturistes de l'orient musulman*, Paris 1908, s. 143-145; Kemâl Çiğ, *Hattat Hâfiz Osman*, İstanbul 1949; Şevket Rado, *Türk Hattatları*, İstanbul, ts. (Yayın Matbaacılık), s. 109-116; M. Uğur Derman, *Türk Hat Sanatının Şâhserleri*, İstanbul 1982, nr. 11, 16, 18; a.mlf., *İslâm Kültür Mirasında Hat San'atı*, İstanbul 1992, s. 199-201; a.mlf., *Sabancı Koleksiyonu*, İstanbul 1995, s. 82-83; a.mlf., "Hâfiz Osman'ın Yazı Tarihimizdeki Yeri", *HM*, sy. 51 (1967), s. 8-9; a.mlf., "Kendi İzahlarıyla Hâfiz Osman'ın Mushafları", *Sanat Dünyamız*, IX/24, İstanbul 1982, s. 10-15; a.mlf., "Hâfiz Osman", *TA*, XVIII, 307-308; Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, Ankara 1992, s. 64-81; A. Süheyl Ünver, "Hattat Hâfiz Osman ve Yazdığı Kur'an-ı Kerîmler", *TY*, VI/339 (1967), s. 5-9.

M. UĞUR DERMAN

HÂFİZ OSMAN DEDE

(bk. OSMAN DEDE EFENDİ, Musullu).

HÂFİZ POST

(ö. 1105/1694)

Türk müzikisinin en güçlü bestekâr ve tanburîlerinden.

İstanbul'da doğdu ve orada yaşadı. Ezgi, onun Üsküdarlı olduğunu kaydeder. Asıl adı Mehmed olup ilk dönemlerinde İmamzâde Mehmed Çelebi, daha sonra Hâfiz Post olarak anılmıştır. Mehmed Esad Efendi Atrabü'l-âsâr'da vücudunun çok kılı olmasından dolayı kendisine "Post" lakabının verildiğinden bahseder. Başka bir rivayete göre ise her yere koltuğunda bir post ile gittiği için bu lakabı almıştır. On beş yaşında hıfzını tamamladı ve yine bu çağlarda müzik öğrenimine başladı. Kendini yetiştirerek zamanla devrinin en önemli müzikşinasları arasında yer aldı. Osmanlı ve Kırım saraylarında IV. Mehmed ile (1648-1687) I. Selim Giray Han'ın huzurunda bulundu; ayrıca birçok devlet adamından iltifat gördü. Şöhretinin en yaygın dönemi ise IV. Mehmed zamanına rastlar. Hacca da giden Hâfiz Post divan şairi Nâilî'nin (ö. 1077/1666) himayesinde yetişti ve ondan edebî ilimleri öğrendi. Gençlik yıllarında devlet kademelerinde çalışmadığı anlaşılan Hâfiz Post hayatının sonlarında Dîvân-ı Hümâyûn hâcegânı arasında yer aldı. Daha sonra kâğıt emniyetine getirildi. Çağdaş olan Buhûrîzâde Mustafa İtrî Efendi onun vefatına iki ayrı tarih düşürmüştür.

Hâfiz Post bestekârlığı, hâneneliği ve tanburîliğinin yanı sıra devrinde iyi bir

hattat ve şair olarak da tanınmıştır; ancak onun en önemli yönü bestekârlığıdır. Müsikide önemli ölçüde Kasımpaşalı Koca Osman Efendi'den faydalandı. Bestelerinde kendine has bir üslûp geliştirdiği gibi bilhassa güfte seçimindeki titizliği onun iyi bir edebiyat kültürü aldığını, divan edebiyatı yanında tasavvuf edebiyatı ve halk edebiyatına da vâkıf olduğunu göstermektedir.

Kaynaklarda beste, semâi, kâr, şarkı, türkû, ilâhi, tevşîh ve durak gibi dinî ve din dışı müsinin birçok formunda 1000'den fazla eser verdiği belirtilen Hâfiz Post'un zamanımıza ulaşan on yedi eserindeki canlılık ve hareketlilik ilk planda dikkati çeker. Bu coşkunluğu ilâhilerinde de görmek mümkündür. Başta Niyâzî-i Mısrî olmak üzere bilhassa Halvetiyye'ye mensup mutasavvîf şairlerin ilâhilerini besteleyen Hâfiz Post'un bu tarikata intisap etmiş olduğu düşünülebilir. Ayrıca birçok güftesini klasik formda bestelediği hocası Nâilî'nin de Halvetî olması bu kanaati güçlendirmektedir. Bestelerinde daha çok divan şairlerinin şiirlerini ve bu arada gazelleri tercih etmiştir. Eserlerinden, "Biz âlûde-i sâgar-ı bâdeyiz" ve, "Gelse o şûh meclise nâz ü tegâfûl eylese" mısraları ile başlayan rast yürük semâileriyle (birinci semâi bazı eserlerde rehâvî makamında kayıtlıdır), "Bir nazar

kıl hâlîme âsân ola cümle sübûl" mısra ile başlayan hisar tevşîhi, "Vakt-i seherde açıla perde" mısra ile başlayan nevâ ilâhisi, "Tende cânım canda cânânımdır Allah hû deyen" mısra ile başlayan acem durağı (bazı eserlerde Ali Şîrûganî adına kayıtlıdır) onun en seçkin besteleri arasında yer alır.

Mehmed Esad Efendi, Hâfiz Post'un âhenksiz bir sesi bulunduğunu söylerse de ondan bahseden kaynakların hemen hepsinde, ayrıca Müstakimzâde, Şeyhî, Safâî ve Sâlim tezkirelerinde devrinin çok iyi bir hânenesi olduğu kaydedilir. Aynı zamanda döneminin tanınmış tanburîleri arasında yer alan Hâfiz Post'un "Hâfiz" mahlası ile kaleme aldığı birtakım şiirlerine tezkirelerde ve güfte mecmualarında rastlanmaktadır. Kaynaklarda tarih düşürmede de maharet sahibi olduğu belirtilmektedir.

Ta'lik, sülûs ve nesih hatlarını Tophaneli Mahmud Efendi'den meşkederek icâzetnâme alan Hâfiz Post devrinde bir hattat olarak da şöhret bulmuştur. Kendisinin düzenlediği ve içinde bazı bestelerinin güftelerine de yer verdiği mecmuanın müellif nüshalarından biri Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde, diğeri Halil Edhem Arda'nın özel kitaplığında. Müzikşinaslar arasında "Hâfiz Post Mecmuası" olarak tanınan bu ese-

Hâfiz Post'un mecmuasından iki sayfa (TSMK, Revan Köşkü, nr. 1724, vr. 25^a, 64^a)